

ВІДГУК

доктора юридичних наук, професора

Мовчана Романа Олександровича

на дисертаційне дослідження Черненка Павла Валерійовича

на тему «Фальсифікація виборчих документів: кримінологічна характеристика та запобігання», поданого на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 Право

Актуальність теми дисертаційного дослідження. 16 липня 2020 р. вітчизняними парламентаріями було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення виборчого законодавства» (далі – Закон від 16 липня 2020 р.). На думку ініціаторів відповідної законодавчої ініціативи, ухвалення цього Закону мало б сприяти спрощенню виборчого процесу, уніфікації норм Виборчого кодексу України та захисту виборчих прав громадян. І якщо досягнення умовно двох перших із трьох зазначених вище цілей вимагало удосконалення регулюючих норм виборчого законодавства, то захист виборчих прав громадян мав бути забезпечений за рахунок внесення змін до охоронних галузей права – адміністративного та кримінального. Зокрема, мова йде про те, що набрання чинності положеннями Закону від 16 липня 2020 р. призвело до, по-перше, істотного оновлення та викладення у нових редакціях буквально кожної з існуючих до цього у Кримінальному кодексі України (далі – КК) статей, присвячених регламентації відповідальності за так звані виборчі кримінальні правопорушення (статті 157–160), а по-друге – доповнення розділу V Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» новою ст. 158-3 «Фальсифікація, підроблення, викрадення, пошкодження або знищення виборчої документації, документації референдуму, викрадення, пошкодження,

приховування, знищення печатки виборчої комісії, комісії референдуму, виборчої скриньки, списку виборців чи учасників референдуму».

Включення до КК вказаної новели, а також інші супутні зміни до законодавства, ставлять перед вітчизняною кримінально-правовою та кримінологічною наукою завдання у вигляді вирішення питання про доцільність самого факту існування подібної заборони (ст. 158-3), виправданості відповідних оновлень згаданих статей кримінального закону, а також зумовлюють необхідність комплексного кримінологічному аналізу фальсифікації виборчих документів, основних детермінант, та розробці рекомендацій щодо вдосконалення системи запобігання злочинам даного виду.

Проведення відповідного аналізу та розробка згаданих рекомендацій і були задекларовані метою рецензованого дисертаційного дослідження, актуальність якого, з огляду на вищевикладені обставини, є очевидною.

Визначаючи *новизну представлених наукових результатів*, зауважу, що надана на рецензування дисертація Павла Черненка є першим у сучасній Україні комплексним дослідженням кримінологічної характеристики та запобігання фальсифікації виборчих документів. Сформульовані в дисертації положення, висновки, пропозиції і рекомендації є важливим внеском у розвиток кримінологічної науки.

Так, наприклад, у першому розділі дисертаційного дослідження йдеться про визначення змісту та суті виборчого документу та його місце в системі документообігу (підрозділ 1.1.), а також проводиться аналіз кримінально-правових ознак фальсифікації виборчих документів (підрозділ 1.2.). В межах аналізу кримінально-правових ознак фальсифікації виборчих документів слушно наголошується на тому, що відповідно до чинного кримінального законодавства України кримінальна відповідальність за фальсифікацію виборчих документів передбачена в низці статей кримінального закону. Також обґрунтовується та точка зору, що, незважаючи на те, що фальсифікація виборчих документів об'єднана єдиним родовим об'єктом, кожна з окремих кримінально-правових нсрм має власний безпосередній об'єкт. У той же час,

предмети складів кримінальних правопорушень, які реалізуються у формі фальсифікації виборчих документів, резонно розглядаються як або, в певній мірі, повноцінний офіційний документ, що використовується в тому, чи іншому питанні виборчого процесу, або відповідна інформація, як складова частина такого офіційного документу.

У другому розділі дисертації, присвяченому кримінологічній характеристиці та детермінації фальсифікації виборчих документів, автор досить влучно розглядає та аналізує характеристику кількісних і якісних показників фальсифікації виборчих документів (підрозділ 2.1.); характеристику особистості злочинця, яка вчиняє фальсифікацію виборчих документів (підрозділ 2.2.); механізм індивідуальної злочинної поведінки при фальсифікації виборчих документів (підрозділ 2.3.) та характеристику основних чинників, що обумовлюють фальсифікацію виборчих документів (підрозділ 2.4.).

Щодо змісту та сутності якісних показників фальсифікації виборчих документів, то в цій ситуації автором слушно зазначається те, що частка цієї категорії злочинів в загальній кількості кримінальних правопорушень протягом періоду, який досліджувався (2015-2021 рр.), визначається в мізерному розмірі – менше 1%; 55% від загальної кількості облікованої категорії злочинів складають суспільно небезпечні діяння пов'язані з наданням неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців або інше несанкціоноване втручання в роботу Державного реєстру виборців (ст. 158 КК України); 43% – незаконне використання виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, голосування виборцем, учасником референдуму більше одного разу, викрадення, пошкодження, приховування або знищення виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі (ст. 158-1 КК України) та 2% – незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму (ст. 158-2 КК України).

З неабиякою цікавістю сприймається наведена у дисертації інформація про те, що географія найбільшого поширення фальсифікація виборчих

документів набула в наступних регіонах України: м. Київ (0,48 злочинів на 1 млн. чоловік), Волинська (1,05 злочини на 1 млн. чоловік), Київська (0,85 злочини на 1 млн. чоловік), Чернігівська (0,58 злочини на 1 млн. чоловік), Закарпатська (0,48 злочини на 1 млн. чоловік), Запорізька (0,48 злочини на 1 млн. чоловік), Донецька (0,43 злочини на 1 млн. чоловік) та Сумська (0,38 злочини на 1 млн. чоловік) області. Щодо топографії даних кримінально-протиправних проявів, тс вони реалізуються на території (місцях), які певним чином пов'язані з організацією та реалізацією виборчого процесу (територія виборчої дільниці, територіальної виборчої комісії тощо).

Слід позитивно відзначити внесок автора у розвиток кримінологічної науки в аспекті дослідження характеристики соціально-демографічних, кримінально-правових, соціально-рольових та морально-психологічних ознак особистості, яка фальсифікує виборчий документ. Проведений паном Павлом аналіз соціально-демографічних ознак засвідчив, що найчастіше його вчиняють громадяни України (100%), віком 30–50 років (64,1%) та 50–65 років (24%), жінки (53,4%), які за освітнім рівнем поділяються на три основні групи: з загально-середньою освітою (42,7%), з професійно-технічною (31,2%) та з вищою (26,1%). Водночас фальсифікація виборчих документів вчиняється особою, що набула певного трудового стажу, спеціальних навичок і досвіду роботи; при цьому специфіка виконуваних службових обов'язків прямо пов'язується з необхідністю здобуття особою відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня, що часто є обов'язковою вимогою для зайняття посади в тій чи іншій владно-управлінській структурі.

У дисертації наводиться й чимало інших цікавих і слушних наукових положень, ідей, висновків.

Наукова обґрунтованість результатів, представлених у дисертації, забезпечується широтою і різноманітністю опрацьованої джерельної бази (всього 165 джерел), веденням коректної полеміки, використанням низки різноманітних методів пізнання (с. 23), а також добре продуманою логікою викладення матеріалу. Зміст дисертації демонструє вміння автора доводити

власні думки, аргументувати, з посиланням на емпіричні матеріали та статистичні дані, доводи й пропозиції.

Нормативно-правову та інформаційну основу дисертаційного дослідження складають: Конституція України, Кримінальний кодекс України, чинні законодавчі й підзаконні нормативно-правові акти, які регулюють кримінально-правові відносини в нашій державі.

Не можу не відмітити і безсумнівне **практичне значення результатів** представленої на рецензування дисертації, яке полягає в тому, що висновки та рекомендації, наведені у дисертації, можуть бути чи вже активно використовуються:

- **науково-дослідній сфері** – для подальшої розробки кримінологічних питань запобігання фальсифікації виборчих документів;
- **правотворчій діяльності** – для удосконалення чинного кримінального законодавства у сфері встановлення кримінальної відповідальності за фальсифікацію виборчих документів;
- **правозастосовній діяльності** – для удосконалення діяльності Національної поліції України, інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері реалізації та забезпечення виборчих прав громадян України;
- **навчальному процесі** – для здобувачів вищої освіти під час вивчення навчальних дисциплін «Кримінологія».

Дисертація складається із анотації, вступу, переліку умовних позначень, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку.

У цілому, дисертаційне дослідження можна охарактеризувати як довершену самостійну наукову працю, виконану на високому науковому та практичному рівнях.

Повнота викладу в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Основні результати дисертації висвітлено у 6 наукових працях.

Серед них 2 статті, опубліковані в журналах, визнаних Міністерством освіти і науки України науковими фаховими виданнями з юридичних наук категорії «Б», 1 стаття опублікована у науковому виданні іноземної держави з напрямку, з якого підготовлено дисертацією, а також 3 тез наукових доповідей та повідомлень.

Оформлення дисертації. Дисертація оформлена згідно з нормативними вимогами, передбаченими для такого виду робіт, написана державною мовою з дотриманням наукового стилю. Положення, висновки та пропозиції, які містяться у науковій праці, загалом характеризуються аргументованістю і послідовністю.

У дисертації не виявлено порушень академічної доброчесності (плагіату, фабрикації, фальсифікації).

У цілому позитивно оцінюючи дисертацію Черненка П.В., водночас необхідно висловити низку зауважень, звернути увагу на твердження, що викликають сумніви та можуть слугувати підґрунтям для дискусії під час її захисту.

1. У назві роботи, задекларованих меті та завданнях дослідження йдеться про комплексний кримінологічний аналіз, визначення детермінант та розробку рекомендацій щодо вдосконалення системи запобігання одного злочину – **фальсифікації виборчих документів**. Відповідно, одним із завдань роботи, що корелюються із відповідною метою, було визначено аналіз кримінально-правових ознак саме і лише фальсифікації виборчих документів (с. 22).

Водночас хотів би звернути увагу на те, що подальше ознайомлення з текстом дисертації засвідчило, що її автор досліджував не лише діяння, які полягають, власне, у фальсифікації виборчих документів, а й, наприклад:

- передбачене ст. 158 КК «несанкціоноване втручання у роботу бази даних Державного реєстру виборців»;

- передбачене ч. 1 ст. 158-1 КК «надання або отримання виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі особою, яка не має права його надавати чи отримувати, або надання виборцю, учаснику

референдуму заповненого виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі, або голосування виборцем, учасником референдуму більше одного разу, незаконне опускання виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі до виборчої скриньки»;

– передбачене ч. 2 ст. 158-1 КК «викрадення, пошкодження, приховування або знищення виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі»;

– передбачене ст. 158-2 КК «незаконне знищення або пошкодження виборчої документації або документації референдуму в архівних установах або в Центральній виборчій комісії після проведення виборів або референдуму»;

– передбачене ч. 3 ст. 158-3 КК «викрадення, пошкодження, приховування, знищення печатки виборчої комісії, комісії з референдуму, виборчої скриньки з бюлетенями, списку виборців чи учасників референдуму або протоколу про підрахунок голосів виборців чи учасників референдуму, про підсумки голосування в межах відповідного виборчого округу на виборах чи референдумі, про результати виборів або референдуму».

Усі зазначені діяння – навіть за широкого трактування відповідного поняття – *являються не різновидами фальсифікації виборчих документів, а окремими проявами кримінально протиправної поведінки*. Зважаючи на це, очевидно, що і тема, і мета, і завдання, і назви відповідних структурних підрозділів дисертації мали б бути проведені у відповідність зі змістом роботи, адже вони йому відповідають не повністю.

2. З попереднім зауваженням тісно пов'язане і друге зауваження. Йдеться про те, що у вступі до роботи нормою, яка передбачає відповідальність за фальсифікацію виборчих документів, чомусь називається лише ст. 158 КК. При цьому, коли автор веде мову про неї, її назву позначає наступним чином: «Надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців або фальсифікація виборчих документів, документів референдуму, підсумків голосування або відомостей Державного реєстру виборців».

Однак справа в тому, що з моменту ухвалення Закону України від 16 липня 2020 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення виборчого законодавства» у цій нормі вже не передбачено відповідальність, власне, за фальсифікацію виборчої документації, яка наразі регламентується окремою ст. 158-3 КК «Фальсифікація, підроблення, викрадення, пошкодження або знищення виборчої документації, документації референдуму, викрадення, пошкодження, приховування, знищення печатки виборчої комісії, комісії референдуму, виборчої скриньки, списку виборців чи учасників референдуму». Видається, що саме неврахування здобувачем цього фактору і стало однією з головних причин того, що обрана ним назва, мета та завдання роботи не повністю корелюються з її змістом (див. зауваження № 1).

3. Рецензовану роботу, яка носить яскраво виражений кримінологічний характер, явно не прикрашає те, що у вступі до неї фактично (крім одного випадку) не міститься згадування про кількісні показники поширеності аналізованих у роботі діянь.

4. Також зауважу, що на с. 202 дисертаційного дослідження автором наголошено, що до основних напрямків кримінологічної діяльності суб'єктів запобіжної діяльності на загальносоціальному рівні відносять заходи правового характеру, які мають на меті створення ефективного правового підґрунтя для соціально-економічних, ідеологічних та політичних, організаційно-управлінських, культурно-виховних заходів, які спрямовані на позитивний розвиток суспільних відносин і усунення (нейтралізацію) детермінант злочинності, виступає основою всієї системи запобігання злочинності на загальнодержавному рівні. При цьому автор не конкретизує правові норми, не пропонує законодавчі ініціативи саме у цьому аспекті.

5. На жаль, попри виділення у структурі роботи окремого підрозділу, присвяченого аналізу кримінально-правових ознак фальсифікації виборчих документів, при ознайомленні з її текстом я не знайшов відповіді на численні зловбоденні питання, пов'язані з відповідними ознаками. Зокрема автором було проігноровано питання про законодавчу необхідність:

- узгодження назви та змісту ст. 158-3 КК;

- усунення невинуватено широкої диференціації в оцінці передбачених не лише ст. 158-3 КК, а й іншими нормами кримінального законодавства, проявів викрадення, пошкодження, приховування або знищення окремих різновидів виборчої документації та документації референдуму, а також інших предметів, про які йдеться у розглядуваній законодавчій новелі;

- подолання прогалин (з урахуванням наявності статей 357 та 358 КК можна сказати часткових прогалин, або ж невідповідностей), зокрема, щодо кримінально-правової оцінки підробки, незаконного виготовлення, використання або зберігання виборчих скринь та печаток, а також вчинених під час виборів або референдуму викрадення, пошкодження, приховування або знищення постанов, актів виборчих комісій, заяв та подань членів виборчої комісії, суб'єктів виборчого процесу тощо;

- корегування назви ст. 158-2 КК.

Також вважаю, що під час написання роботи здобувачу варто було дослідити проблеми:

- обґрунтованості обмеження потенційної сфери застосування заохочувальної норми, передбаченої ч. 5 ст. 158-3 КК, лише діяннями, про якій йдеться у ч. 1 цієї заборони;

- доцільності визначення у КК понять, які за своїм характером не є кримінально-правовими (виборча документація, документація референдуму);

- удосконалення конструювання кваліфікованого складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 158-3 КК;

- розроблення науково обґрунтованих санкцій, які адекватно відображатимуть ступінь суспільної небезпеки описуваних у ст. 158-3 КК діянь тощо.

Під час публічного захисту дисертації хотілося б отримати відповіді хоча б на частину із поставлених питань.

6. На мою думку:

– по-перше, під час проведення рецензованого дисертаційного дослідження його автору варто було б провести аналіз зарубіжного, зокрема європейського, досвіду виявлення та протидії фальсифікації виборчих документів;

– по-друге, у роботі явно не вистачає аналізу конкретних справ або систематизованої судової практики, яка могла б ілюструвати проблеми та суперечності у правозастосуванні. Це знижує переконливість окремих тверджень, які залишаються не підкріпленими реальними прикладами. Використання в роботі актуальних судових рішень, зокрема Верховного Суду або апеляційних чи місцевих судів, дозволило б глибше проаналізувати типові ситуації та запропонувати конкретні шляхи подолання виявлених проблем, особливо у питаннях доведення вини, класифікації порушень та застосування санкцій.

7. На жаль, у роботі міститься доволі багато помилок технічного характеру. Зокрема, на с. 24 двічі вказується словосполучення «наукова новизна отриманих результатів»; на с. 26 так і не вказано (містяться прочерки), який загальний обсяг дисертації, скільки з них основний текст, список використаних джерел, додатки; також у роботі перманентно зустрічаються і інші прикриті неточності та описки.

Варто зазначити, що висловлені зауваження не впливають на позитивну оцінку виконаної роботи і викликані скоріше наявністю новаторських ідей, а також складністю обраного предмету наукового аналізу.

Загальний висновок. Дисертація Черненко Павла Валерійовича «Фальсифікація виборчих документів: кримінологічна характеристика та запобігання», є завершеною самостійною працею, у якій отримано низку нових науково обґрунтованих теоретичних результатів, що в сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, яке полягає у виробленні цілісної концепції формування правових механізмів регулювання щодо кримінологічної характеристики та запобігання фальсифікації виборчих документів, виявленні проблемних аспектів застосування норм кримінального права в цій сфері, а

також виробленні пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення законодавства для підвищення ефективності запобігання, виявлення та притягнення до відповідальності винних осіб за фальсифікацію виборчих документів. Вона відповідає вимогам до оформлення дисертації, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її автор – Черненко Павло Валерійович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

**професор кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету
імені Василя Стуса
доктор юридичних наук, професор**

Роман МОВЧАН

